

Oflu Muhammed Emin Efendi'nin *Necâtü'l-Mü'minîn* Adlı İlmihalinin Tahlili ve Son Dönem Osmanlı Halkının İbadet Anlayışının Günümüzle Mukayesesi

Ramazan ÇÖKLÜ

Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Theology
Department of Arabic Language and Literature
Çanakkale /TÜRKİYE
ramazancoklu55@hotmail.com | orcid.org/0000-0002-3639-1600

Özet

İlmihaller genel olarak bir kısmını Müslümanların bilmesinin farz olduğu ibadet, muâmelât, inanç ve ahlak konularını içeren fıkıh kitaplarıdır. Bununla birlikte ilmihallerin büyük kısmı ibadetlerle ilgili meselelere ayrılmış ve ilmihallerde halkın en çok ihtiyaç duyduğu yahut hata yaptığı konular ve güncel meseleler açıklanmaya çalışılmıştır. Osmanlı döneminde bu alanda çok sayıda eser yazılmıştır. Bunlardan biri de Oflu Muhammed Emin Efendi'nin (öl. 1320/1902) *Necâtü'l-mü'minîn* adlı risâlesidir.

Muhammed Emin Efendi başta Fatih Camii olmak üzere çeşitli yerlerde altmış yıl boyunca etkili vaazlar vermiş ve gerek eserlerinde gerekse vaazlarında toplumdaki bozulmalara dikkat çekmiş önemli bir din adamıdır. Bir dönem Nakşibendiyye tarikatına intisap eden Muhammed Emin Efendi sonrasında dinî çizgiden uzaklaşıp menfaat aracı haline geldiğini belirttiği cemaatinden ayrılmıştır. Ancak Oflu Hoca genel olarak

Geliş/Received: 20.12.2023 | **Kabul/Accepted:** 05.06.2024 | **Yayın/Published:** 30.06.2024

Atıf/Citation: Çöklü, Ramazan. "Oflu Muhammed Emin Efendi'nin *Necâtü'l-Mü'minîn* Adlı İlmihalinin Tahlili ve Son Dönem Osmanlı Halkının İbadet Anlayışının Günümüzle Mukayesesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 43 (Haziran 2024), 55-84./ Çöklü, Ramazan. "Analysis of Muhammed Emîn Efendi's İlmihal titled "*Nejât Al-Mu'minîn*" and The Comparison of the Late Ottoman Understanding of Worship with Today's Understanding". *Journal of Islamic Law Studies* 43 (June 2024), 55-84.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1407708>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Ramazan ÇÖKLÜ | CC BY-NC-ND 4.0 International

tarikata ve tasavvufa karşı değildir. O, şeriat yolundan çıkarak tarikatı ve tasavvufu kendi şahsi çıkarları için kullanan cahilleri eleştirmektedir. Hatta onun toplum üzerindeki etkisi, çevresinde “Fatih Sofuları” adlı kendine özgü din anlayışı bulunan bir cemaatin oluşmasına yol açmıştır. Yine *Necâtü'l-mü'minîn* risâlesinin kaynakları arasında tasavvuf eserleri de vardır. Bu durum, Oflu Hoca'nın genel olarak tasavvufa karşı olmadığını göstermektedir.

Muhammed Emin Efendi'nin görüşleri ve yaşam tarzı, bazı araştırmacılar tarafından Osmanlı'da içtimaî ve dinî hareket başlatan vaizler topluluğu Kadızâdelilere benzetilmiştir. Geçimini süt satarak temin eden Muhammed Emin Efendi, üslubunun sertliği nedeniyle bir dönem sürgün edilmiş ve bazı kitaplarına el konulmuştur.

Necâtü'l-mü'minîn adlı ilmihal, Muhammed Emin Efendi'nin en meşhur eseridir. Kendine özgü dili, üslubu ve içeriği nedeniyle yazıldığı dönemin popüler eserlerinden biri olan bu ilmihalin resmî ve korsan olarak birden çok baskısı yapılmıştır. Ayrıca bu ilmihal, yazıldığı dönemin Müslümanlarının ibadet hayatına değinmesi nedeniyle diğer ilmihallerden ayrılmaktadır.

Necâtü'l-mü'minîn'de bütün ilmihal konuları işlenmemiştir. Eserin büyük çoğunluğu namazla ilgili bahislere ayrılmış, hac konusuna hiç değinilmemiştir. Oruç, kurban ve sadaka-i fitir konuları ise oldukça kısa bir şekilde açıklanmıştır. Zira eserin asıl yazılma amacı, toplumun ibadet ederken yaptığı yanlışları düzeltmektir. Sırf bu nedenle risâlede ilmihal konularının arasında o günün insanların gerek bireysel gerekse toplu bir şekilde uyguladığı bazı hatalı davranışlardan söz edilmiştir. Eser, kullanılan dil bakımından da diğer ilmihallerden farklıdır. Zira uzun yıllar vaizlik yapan Muhammed Emin Efendi, vaazlarındaki üslubunu yazısına da nakşetmiş, bunun sonucunda bazen ifadeleri oldukça sertleşse de çoğunlukla Müslümanları uyarılmış ve onlara nasihat etmiştir. Eserde özellikle ibadetlerin nasıl edileceği ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. *Necâtü'l-mü'minîn* ilmihali bu yönüyle dönemin dinî, aktüel ve kültürel yaşantısına ayna tutan bir kaynak konumundadır. Büyük olasılıkla toplum tarafından beğenilmesinin ve kabul görmesinin temel nedenlerinden biri de budur.

Muhammed Emin Efendi *Necâtü'l-mü'minîn* risâlesini yazarken meşhur fıkıh kitaplarının yanı sıra tefsir, hadis ve kelâm kitaplarından da istifade etmiş, birçok yerde âyet ve hadisleri delil getirerek meseleleri açıklamıştır. Bir iki bahiste ise konuyla ilgili ayetleri tıpkı bir müfessir gibi tefsir etmiştir. Öyle ki risâleyi okuyan ilmihal bilgilerinin yanı sıra bir hocadan vaaz ve nasihat dinlemektedir. Birçok meselede dört mezhebin görüşüne yer vermiş, bazen tercihte bulunmuş, bazen de farklı bir mezhebin görüşünü benimsemiştir. İlmihalde fikhî kavramları tanımlamış ve az da olsa küllî kaidelere yer vermiştir.

Araştırmada önce Ofly Hoca'nın ilmî şahsiyetinden kısaca söz edilmiş, ardından *Necâtü'l-mü'minîn* risâlesi tahlil edilmiş, en sonunda da eserde değinilen meseleler çerçevesinde son dönem Osmanlı halkının ibadet anlayışı günümüzle mukayese edilmiştir. Eser, Osmanlı arşivlerinde mevcut olan baskıları üzerinden tahlil edilmiş; bu kapsamda dil, anlatım ve yöntem bakımından genel özellikleri açıklanmış, kaynakları tespit edilmiş ve içeriği analiz edilmiştir. Eserin içeriği analiz edilirken Ofly Hoca'nın Hanefî mezhebine muhalefet ettiği fikhî meseleler de tespit edilmiştir. Son bölümde ise *Necâtü'l-mü'minîn* risâlesi çerçevesinde dönemin Osmanlı halkının ibadet anlayışı günümüzle mukayese edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, İbadet, İlmihal, Osmanlı Devleti, Ofly Muhammed Emin Efendi.

Analysis of Muḥammed Emīn Efendī's İlmihal titled “*Nejât Al-Mu'minūn*” and The Comparison of the Late Ottoman Understanding of Worship with Today's Understanding

Summary

İlmihals are generally books of Islamic jurisprudence, which consist of the matters of acts of worship, rules of conduct, belief and ethics that Muslims are prescribed to know. However, most of the ilmihal books are devoted to issues related to the acts of worship, and they try to explain the issues that the public needs most or makes mistakes and current issues. Many ilmihal books were written during the Ottoman period. One of them is Ofly Muḥammed Emīn Efendī's (d. 1320 AH/1902 CE) treatise titled *Nejât al-mu'minîn*.

Muḥammed Emīn Efendī was an important religious figure who gave effective sermons for sixty years in various places, especially Fatih Mosque, and drew attention to the corruption in society both in his works and in his sermons. Muḥammed Emīn Efendī, who had been a member of the Naqshbandiyya Sufi order for a while, later left his order stating that it had moved away from the religious path and become a means of self-interest. However, Ofly Hodja was not against Sufi orders and Sufism in general. He criticized ignorant people who deviated from the path of Sharia and use Sufi orders and Sufism for their own personal interests. In fact, his influence on the society led to the formation of a community around him called “Fatih Sofuları”, which had its own understanding of religion. There are Sufi works among the sources of *Nejât al-mu'minîn*. This shows that Ofly Hodja was not against Sufism in general.

Muḥammed Emīn Efendī's views and lifestyle have been likened by some contemporary researchers to those of the Qadizâdelis, a group of preachers who started a social and religious movement in the Ottoman Empire. Muḥammed Emīn Efendī, who earned his

living by selling milk, was exiled for a period due to his harsh style and some of his books were confiscated.

The ilmihal titled *Nejât al-mu'minîn* is Muḥammed Emîn Efendî's most famous work. Due to its unique language, style and content, it was one of the most popular works of its time and was published in both official and pirated editions. In addition, it differs from the other ilmihals because it also deals with Muslims' life of worship of its time.

Nejât al-mu'minîn does not deal with all the topics covered by ilmihal books. Most of it is devoted to matters related to ritual prayer, while having no mention related to the matters of pilgrimage. The topics of fasting, sacrifice and sadaqa al-fitr are explained very briefly. This is because the main purpose of the work is to correct the mistakes of the society related to the acts of worship. For this reason alone, the treatise mentions some of the erroneous behaviors that the people of that day practiced both individually and collectively. The work is also different from other ilmihal books in terminology of the language it used. Because Muḥammed Emîn Efendî, who was a preacher for many years, reflected the style of his sermons in his writings as well, and as a result, although his expressions were sometimes quite harsh, he mostly warned and advised Muslims. In the work, how to perform acts of worship is especially explained in detail. In this respect, *Nejât al-mu'minîn* is a source that mirrors the religious, actual and cultural life of the period. This is probably one of the main reasons for its popularity and acceptance by the society.

Muḥammed Emîn Efendî made use of famous books of Islamic jurisprudence as well as Qur'anic exegesis, hadith and Islamic creed in writing his treatise *Nejât al-mu'minîn*, and in many places he explained the issues by citing verses and hadiths as evidence. In one or two chapters, he interpreted the relevant verses just like a Qur'anic exegete. So much so that the reader of the treatise feels like listening to preaching and advice from a teacher in addition to attaining the knowledge related to the matters of ilmihal. In many issues, he included the views of the four madhhabs, sometimes making preferences among these views and sometimes adopting a view different from his own madhhab. In his ilmihal, he defined the concepts of Islamic jurisprudence and included some general maxims.

In this article, first, Oflu Hodja's scholarly personality is briefly mentioned, then his treatise *Nejât al-mu'minîn* is analyzed, and finally, within the framework of the issues addressed in the work, the understanding of worship of the late Ottoman people is compared with today's understanding. The work has been analyzed through the editions available in the Ottoman archives; and in this context, its general characteristics in terms of language, expression and methodology have been explained, its sources have been identified and its content has been analyzed. While analyzing the content of the

work, the jurisprudential issues in which Ofllu Hodja disagreed with the Hanafî madh-hab were also identified. In the last section of the article, the understanding of worship of the Ottoman people of the period within the framework of the treatise *Nejât al-mu'minîn* has been compared with today's understanding.

Keywords: Fiqh, Worship, İlmihal, Ottoman Empire, Ofllu Muhammed Emîn Efendi.

Giriş

Osmanlı döneminde çok sayıda fıkıh eseri yazılmıştır. Bunların bir kısmını Müslüman halkın ibadet hayatında önemli bir yeri olan ilmihaller oluşturmaktadır. “İlim” ve “hâl” kelimelerinin birleştiği bir isim tamlaması olan ilmihal “durum bilgisi” anlamında daha çok Türkçe bir terimdir. İlmihal, İslâm dininin ibadet, itikat ve ahlak alanına ait temel bilgiler anlamında kullanılmış, bundan sonra bu amaçla ve bu içerikte yazılan eserler, adında ilmihal kelimesi geçsin ya da geçmesin ilmihal olarak kabul görmüştür.¹ Ofllu Muhammed Emin Efendi'nin *Necâtü'l-mü'minîn* risâlesi de adında mezkûr terimin yer almadığı bir ilmihal kitabıdır.

Bu ilmihali önemli kılan temel iki husustan söz edebiliriz. Birincisi, üslubu sert, görüşleri keskin ve toplum üzerinde oldukça etkili bir âlimin kaleminden çıkmasıdır. Öyle ki bazı araştırmacılar Muhammed Emin Efendi'yi Osmanlı'da bir döneme damga vuran vaizler topluluğu Kadızâdelilere benzetmişlerdir.² İkincisi ise eserin içeriğidir. Klasik ilmihallerin aksine eserde ağırlıklı olarak namaz konuları işlenmiş, o dönemdeki Müslüman halkın ibadet ederken yaptığı yanlışlar düzeltilmiş ve birçok yerde okuyucuya vaaz verilip nasihat edilmiştir.³ Araştırmanın öncelikli amacı *Necâtü'l-mü'minîn* ilmihalini genel özellikleri, kullanılan dil ve takip edilen yöntem bakımından tahlil etmektir. Bir diğer amaç ise Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin pâyitahtı İstanbul'da, özellikle de Ofllu Muhammed Emin Efendi'nin ilmî ve fikrî bakımdan aktif olduğu Fatih Camii bölgesindeki⁴ halkın ibadet anlayışını ve dinî yaşantısını günümüz okuyucusuyla buluşturmaktır. Böylece o dönemin Müslüman halkının sosyokültürel yapısı hakkında bilgi sahibi de olunabilir.

¹ Osman Güman, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İlmihal Literatürü (1839-1922)”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 168; Benzer bir açıklama için ve ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Kahraman, “Cumhuriyet Dönemi İlmihalleri: Fıkıh ve Toplumsal İhtiyaç Bakımından Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/24 (2014), 147-148; Mehmet Özkan, “Osmanlı'da İlmihal Geleneği: Kadızâde Mehmed Efendi (1045/1635) ve “Risâle-i Kadızâde” Adlı Çalışması”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 27 (2016), 556.

² Ali Birinci, *Tarih Yolunda: Yakın Mazînin Siyasi ve Fikri Ahvali* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2001), 262.

³ Araştırmanın “*Necâtü'l-mü'minîn* Risâlesinin Tahlili” adlı başlığında bu konuda ayrıntılı bilgi verilecektir.

⁴ Hüseyin Elmalı – Mustafa Aydın, *Ofllu Hoca'nın Sigara Manifestosu: Risaletu Mürşidi'l-İhvân fi Hakkı'd-Duhân* (İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2019), 19.

Necâtü'l-mü'minîn risâlesi daha önce bir lisansüstü tezine konu olmuştur. Fakat burada eserin sadece dil ve anlatım özelliklerinden kısaca bahsedilmiş; onu diğer ilmi-hallerden ayıran yönlerden, üslubundan, ilmî ve kültürel değerinden ve eserde takip edilen yöntemden söz edilmemiştir.⁵ Araştırmanın ilk kısmında Oflu Muhammed Emin Efendi'nin hayatından ve ilmî şahsiyetinden kısaca söz edilecektir. Ardından *Necâtü'l-mü'minîn* risâlesinin genel özelliklerinden, kaynaklarından, anlatım dilinden ve eserde takip edilen yöntemden bahsedilecektir. Son olarak da *Necâtü'l-mü'minîn* risâlesi çerçevesinde dönemin Osmanlı halkının ibadet hayatına yönelik tespit ve değerlendirmeler yapıp bu tespitler günümüzle mukayese edilecektir.

1. Oflu Mehmed Efendi'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Oflu Muhammed Emin Efendi 1230/1815 senesinde Trabzon'un Of ilçesinin Ballica köyünde doğmuştur. *Necâtü'l-mü'minîn*'in mu-kaddimesinde kendisini Muhammed Emin b. Hasan b. Hüseyin el-Ofî diyerek takdim etmiştir.⁶ Genellikle beyaz cübbe giyen kısa boylu, uzun sakallı, gür sesli ve sert mizaçlı bir zât olduğu rivayet edilmektedir.⁷ İlk eğitimini Of yöresinde alan Muhammed Emin Efendi 1254/1838 yılında 23 yaşında iken İstanbul'a gelerek burada "kırkların yedincisi" diye bilinen Saçlı Ahmed Efendi'den dinî eğitim almıştır. Toyranlı Mehmed Efendi'den de İslâmî ilimleri öğrenen Oflu Hoca 1854 senesinde icazet almıştır. Fatih'te Hırka-i Şerif Camii civarında yaşayan Muhammed Emin Efendi otuz seneyi aşkın bir süresi Fatih Camii'nde, geriye kalanı ise taşrada olmak üzere altmış yıl boyunca insanlara etkili vaazlar vermiş ve nasihat etmiştir. Fatih Camii'nde fıkıh, akaid ve tefsir dersleri yapmış, hayatı boyunca Arapça ve Türkçe olmak üzere pek çok ilmî eser kaleme almıştır.⁸

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Güven, *Son Dönem Osmanlı İlmihalleri ve Necatü'l-mü'minîn, Usûl-i Akâid-i İslâmiyeye İlm-i Hâl-i Kebîr ve Amelî İlmihâl Adlı Eserlerin Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 19-43.

⁶ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn* (İstanbul: Mekteb-i Sanâyi', 1302/1885), 2. Bazı kaynaklarda Oflu Hoca'nın adı "Mehmed" olarak zikredilmiştir. Ancak *Necâtü'l-mü'minîn*'in Osmanlı dönemindeki baskılarında ismi harekeli bir şekilde "Muhammed" olarak yazılmıştır. Buna dayanarak ona "Muhammed" demeyi tercih ettik. Yine Oflu Hoca'nın tam adı bazı eserlerinin mukaddimesinde de el-Hakîr el-Fakîr Muhammed Emin b. Hasan b. Muhammed b. Hüseyin Ofî olarak zikredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 2; Birinci, *Tarih Yolunda*, 258; Elmalı – Aydın, *Oflu Hoca'nın Sigara Manifestosu*, 17; Hüseyin Elmalı, "Mehmed Emin Efendi, Oflu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/221; Mustafa Özgür, "Oflu Mehmed Emin Efendi ve Hatunlar Hakkında İddet Risalesi İsimli Eserinin Çeviri Yazımı ve Tahlili", *GAP Akademi* 3/1 (2023), 29.

⁷ Elmalı – Aydın, *Oflu Hoca'nın Sigara Manifestosu*, 20.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Elmalı, "Mehmed Emin Efendi, Oflu", EK-2/221; Özgür, "Oflu Mehmed Emin Efendi", 29.

Ofllu Muhammed Emin Efendi önceleri dönemin Nakşî şeyhlerinden Ahmed Baba'ya intisap etmesine rağmen zamanla tarikatların dinî çizgiden uzaklaştığını, menfaat aracı haline geldiğini ve sûfîlerin Müslümanlığı dış görünüşe indirgediğini ileri sürerek bu yolu terk etmiş, hatta vaazlarında şeyhleri, dervişleri ve tarikat erbabını sert bir dille eleştirmeye başlamıştır.⁹ Ancak eserleri incelendiğinde onun gerçek tarikat erbabına değil, sahtelerine karşı tavrı aldığı söylenebilir. Nitekim *Siddîklar ve Nasihat Risâlesi* adlı eserinde şeyh olduğunu iddia edip kadınları mürid edinen, onlara halifelik veren, açık saçık zikir ortamlarında onlarla bağırarak ve kadınların toplandığı yere girip onları temaşa eden kötü tabiatlı kişileri sert bir dille eleştirmiştir. Benzer şekilde aynı risâlede hakikatte şeyh ve derviş olmadığı halde sırf dünyevî emelleri için şeyh ve derviş kılığına giren ve tekkeleri kötü emellerine alet ederek din istismarı yapan kişileri eleştirmiştir.¹⁰ Yine onun *Necâtü'l-mü'minîn* ilmihalinde tasavvuf eserlerinden istifade ettiğini görmekteyiz.¹¹ Şu halde Ofllu Muhammed Efendi'nin Kur'an ve sünnet ışığında yaşayarak insanları irşad eden hakiki şeyhleri ve tasavvuf erbabını değil de şeyhliğin ve tekkelerin itibarını kullanarak din istismarı yapan kişileri hedef aldığı söylenebilir.

Etkili vaazları ve halk üzerindeki nüfuzu sebebiyle Ofllu Muhammed Emin Efendi'nin çevresinde "Fatih Sofuları" nisbesiyle anılan ve kendilerine özgü İslâm anlayışı, yaşam biçimi ve giyim-kuşamları olan bir cemaat oluşmuştur. Kaynaklarda geçen bilgilere göre bu cemaate mensup kişiler devlet görevi kabul etmiyor ve kendilerinden olmayanla kız alıp vermiyorlardı. Namazda ta'dîl-i erkâna riayet etme konusuna da büyük önem veriyorlardı.¹²

Ofllu Muhammed Emin Efendi'nin en önemli özelliklerinden biri, toplumun hatalarına dikkat çekmesi ve onları uyarma konusundaki hassasiyetidir. Toplumun sosyal yapısını, dinî ve manevî hayatını ilgilendiren konularda eserler yazmış, şartlar ne olursa olsun görüşlerini açıklamaktan asla çekinmemiştir. İnsanlarda gördüğü bilgisizliğe ve lakaytlığa kayıtsız kalmayıp bunu kendine dert edinmiş ve sadece Allah (c.c.) rızası için tebliğ ve irşad faaliyetinde bulunmuş samimi bir Müslümandır. Sırf bu yüzden eserlerinin bazı yerlerinde üslubunun sertleştiği görülmektedir.¹³ Ali Birinci, bazı keskin görüşlerini ileri sürerek İslâm'ı kat'î ve lafzî bir şekilde yorumladığını belirttiği Ofllu Hoca'nın, Kadızâdelerin 19. asırdaki bir temsilcisi sayılabileceğini iddia etmiştir.¹⁴ Geçimini

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Birinci, *Tarih Yolunda*, 262; Elmalı, "Mehmed Emin Efendi, Ofllu", EK-2/221.

¹⁰ Elmalı – Aydın, *Ofllu Hoca'nın Sigara Manifestosu*, 21.

¹¹ İlmihal kaynaklarını incelediğimiz bölümde bu eserlere yer verdik.

¹² Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya* (İstanbul: Kitabevi, 2015), 5/285; Özgür, "Ofllu Mehmed Emin Efendi", 29-30.

¹³ Elmalı – Aydın, *Ofllu Hoca'nın Sigara Manifestosu*, 23-24.

¹⁴ Birinci, *Tarih Yolunda*, 262.

hayvancılıkla sağlayan, bu yüzden sütçü/yoğurtçu Muhammed Emin Efendi namıyla tanınan Oflu Hoca, (1319/1901-2) senesinde İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Fatih Sultan Mehmed Han Türbesi civarındadır.¹⁵

Kaynaklarda geçtiğine göre Oflu Muhammed Emin Efendi büyük çoğunluğu birden çok baskı yapan kimi Arapça kimi Türkçe olmak üzere yirmiden fazla eser kaleme almıştır.¹⁶ Bunlar fıkıh, kelâm ve tasavvuf gibi ilimlerle ilgidir.¹⁷ Şu halde onun çok yönlü bir âlim olduğu söylenebilir. *Necâtü'l-mü'minîn* risâlesi, onun en meşhur eseridir.¹⁸

2. *Necâtü'l-mü'minîn* Risâlesinin Tahlili

2.1. *Necâtü'l-mü'minîn* Risâlesinin Genel Özellikleri

“Müminlerin Kurtuluşu” anlamına gelen *Necâtü'l-mü'minîn*'de genel olarak ibadet konuları incelenmiştir. Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan eserin 1302/1885'teki baskısı fihristle birlikte toplam 94 sayfa, 1308/1891'deki baskısı ise 96 sayfadır. 1308/1891'deki baskının sonuna iki adet methiye ve fikhî mesele eklenmiştir.¹⁹ Eserin dili Türkçedir. Jenerik sayfasında en yukarıda bir hilalin içerisinde “Eserü'l-Hâc Muhammed Emin Efendi” nisbesiyle müellifin adı yazmaktadır. Sonra bir üçgen içerisinde “Ma'ârif nezâreti ruhsatıyla tab'ı ve imtiyâzı ve kârı ve zararı müellifine aittir.” ifadesine yer verilmiş, ardından tarihiyle birlikte eserin İstanbul'da basıldığı açıklanmıştır. 1302/1885 tarihli nüshanın jenerik sayfasında bu yayının eserin üçüncü baskısı olduğu belirtilmiş,²⁰ fakat 1308/1891 tarihli nüshada baskı bilgisine yer verilmemiştir. Şu halde baskı sayısını kesin bir şekilde tespit edemediğimiz *Necâtü'l-mü'minîn* ilmihalinin resmî olarak en az dört kez basıldığını söyleyebiliriz.

Eser Cumhuriyet döneminde de ilgi görmüştür. İlk olarak 1972 yılında Alaattin Sağlam tarafından latinize edilmiş, daha sonra 1975'te M. Rahmi tarafından sadeleştirilmiştir. Bu iki çalışmada eserin 1308/1891'deki baskısında mevcut olan iki manzum methiyeye yer verilmemiştir.²¹

¹⁵ Elmalı, “Mehmed Emin Efendi, Oflu”, EK-2/221.

¹⁶ Birinci, *Tarih Yolunda*, 263.

¹⁷ Oflu Hoca'nın eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Elmalı – Aydın, *Oflu Hoca'nın Sigara Manifestosu*, 29-37.

¹⁸ Özgür, “Ofllu Mehmed Emin Efendi”, 31.

¹⁹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn* (İstanbul: Abdullah Efendi Matbaası, 1308/1891), 94-96.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 1.

²¹ Elmalı – Aydın, *Oflu Hoca'nın Sigara Manifestosu*, 29.

2.2. *Necâtü'l-mü'minîn* Risâlesinin Kaynakları

Muhammed Emin Efendi ilmihalini yazarken başta fıkıh ve usûl-i fıkıh olmak üzere hadis, tefsir, kelâm ve tasavvuf gibi İslâmî ilimlerin çeşitli dallarına ait birçok kaynaktan istifade etmiştir. Bunlar tespit edebildiğimiz kadarıyla aşağıda saydığımız eserlerdir.

2.2.1. Fıkıh Kaynakları

1. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâ'i'*: Kâsânî'nin (öl. 587/1191) tertibi ve metodu bakımından Hanefî fıkıh literatüründe önemli bir yeri olan eseridir.²²

2. *el-Muhîtü'l-Burhânî*: Burhâneddin el-Buhârî'nin (öl. 616/1219) kaleme aldığı bu eserde Hanefî mezhebinin fikhî meseleleri bir araya toplanmış ve bazı tamamlayıcı bilgiler eklenmiştir.²³

3. *Mirkâtü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*: Molla Hüsrev'in (öl. 885/1480) yazdığı oldukça muhtasar bir fıkıh usulü eseridir.²⁴

4. *Mir'âtü'l-Usûl*: Molla Hüsrev'in *Mirkâtü'l-vüsûl* adlı muhtasarına yazdığı şerhtir. Osmanlı medreselerinde okutulan en meşhur fıkıh usulü kitaplarından biridir.²⁵

5. *Halebî Sağîr*: Müellif eserin mukaddimesinde namazla ilgili konularda *Halebî* den ve şerhinden istifade ettiğini belirtmiştir.²⁶ İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'ye (öl. 956/1549) ait olan bu eser, Osmanlı döneminde eğitim görmüş olanların büyük bir kısmının okuduğu, bu yüzden ilmihal kültürünün mihenk taşlarından sayılabilecek bir fıkıh kitabıdır.²⁷ *Necâtü'l-mü'minîn*'in büyük çoğunluğunu namazla ilgili bahislerin oluşturması, Ofllu Hoca'nın ana kaynağının *Halebî Sağîr* olduğunu göstermektedir.

²² Halit Ünal, "Bedâi'u's-Sanâi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/294.

²³ Mustafa Uzunpostalcı, "Burhâneddin el-Buhârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/435-437.

²⁴ Ferhat Koca, "Mir'âtü'l-Usûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/148.

²⁵ Koca, "Mir'âtü'l-Usûl", 30/148.

²⁶ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 2.

²⁷ Hüseyin Kayapınar, "Münyetü'l-Musallî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/32-33.

6. *Mu'addilü's-salât*: Birgivi Mehmed Efendi'nin (öl. 981/1573) namazda ta'dîl-i erkâna dair yazdığı bir eserdir.²⁸ Muhammed Emin Efendi tercüme ettiği bu esere namazda ta'dîl-i erkâna riayet etmemenin kötülüklerini açıklarken atıf yapmıştır.²⁹

7. *Hilyetü'n-nâcî*: Mustafa Hulûsi Güzelhisârî'ye (öl. 1253/1837) ait olan bu eser *Halebî Sağîr* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Osmanlı medreselerinde okutulan en önemli fıkıh kitaplarından biridir.³⁰

8. *Mülteka'l-Ebhur*: Oflu Hoca eserin mukaddimesinde oruç ve zekât bölümlerini *Mülteka'yı* esas alarak yazdığını belirtmiştir. Yine İbrâhim el-Halebî'ye ait olan bu eser, Osmanlı dönemindeki en popüler fıkıh kitaplarından biri olup yarı resmî hukuk külli-yatı niteliği taşır.³¹

9. *Mecmau'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur (Damad)*: Osmanlı fakihlerinden Şeyhîzâde'nin (öl. 1078/1667) kaleme aldığı bu eser adından da anlaşılacağı üzere Halebî'nin *Mültekâ'sının* şerhidir.³² Muhammed Emin Efendi bu kitaptan "Damad" diye söz etmiştir.³³ Zira Şeyhîzâde, Şeyhülislâm Hoca Abdürrahim Efendi'nin (öl. 1066/1656) damadı olduğu için "Damad Efendi" nisbesiyle meşhur olmuştur.³⁴

10. *el-Keşf bi-rumûzi'l-Gureri'l-ahkâm ve tenviri Düreri'l-hükkâm*: Abdülhalîm b. Pîr Kadem'in (öl. 1088/1677) Molla Hüsrev'in (öl. 885/1480) *Dürerü'l-hükkâm'ı* üzerine yazdığı hâşiyedir.³⁵ Muhammed Emin Efendi oruçlu iken tütün içmenin hükmünü bu kitabı delil getirerek açıklamıştır.³⁶

²⁸ Emrullah Yüksel, "Birgivi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/191-194.

²⁹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 33.

³⁰ Ahmet Akgündüz, "Güzelhisârî, Mustafa Hulûsi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/331.

³¹ Şükrü Selim Has, "Halebî, İbrâhim b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/231-232.

³² Tahsin Özcan, "Şeyhîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/86.

³³ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 27.

³⁴ Özcan, "Şeyhîzâde", 39/86.

³⁵ Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-Hükkâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/27-28.

³⁶ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 63.

2.2.2. Tefsir Kaynakları

1. *et-Teysîr fi't-tefsîr*: Necmeddin en-Nesefî'nin (öl. 537/1142) yazdığı Kur'an tefsiridir.³⁷

2. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*: Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihî Kâdî Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) tefsir kitabıdır.³⁸

3. *Hâşiye 'alâ Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*: Muhyiddin Mehmed Şeyhzâde'nin (öl. 950/1543) Beyzâvî'nin tefsiri üzerine yazdığı haşiyedir.³⁹ Muhammed Emin Efendi namazın faziletini açıklarken bu iki eserden alıntı yapmıştır.⁴⁰

4. *Rûhu'l-beyân*: İsmail Hakkı Bursevî'nin (öl. 1137/1725) meşhur tasavvufî tefsiridir.⁴¹

2.2.3. Hadis Kaynakları

1. *el-Câmi' (el-Mu'cemü'l-evsat)*: Muhammed Emin Efendi, Taberânî'nin (öl. 360/971) *el-Câmi'* isimli bir eserinden söz etmiş ve ondan bir hadis nakletmiştir.⁴²

2. *el-Câmi'u's-sahîh*: İmam Buhârî'nin (öl. 256/870) meşhur hadis kitabıdır.

2.2.4. Kelâm Kaynakları

1. *Risâletü'l-münîre*: İbn Kemâl'in (öl. 940/1534) akaid konularına dair kaleme aldığı risâlesidir.⁴³

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Ayşe Hümeysra Aslantürk, "Nesefî, Necmeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571-573.

³⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/100-103.

³⁹ Erdoğan Baş, "Şeyhzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/97-98.

⁴⁰ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 3.

⁴¹ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Namlı, "Rûhu'l-beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/211-213.

⁴² Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 63. Kendisine 107 eser nispet edilen Taberânî'nin sadece meşhur eserleri mevcuttur. Çeşitli kaynaklar üzerinden yaptığımız incelemede bu isimde bir eserini tespit edemedik. Bununla birlikte Muhammed Emin Efendi'nin naklettiği hadis, onun *el-Mu'cemü'l-evsat* isimli eserinde geçmektedir. Belki de Ofly Hoca bu eseri kastetmiş olabilir. Taberânî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Görmez, "Taberânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/310-312.

⁴³ İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/245-247.

2. *İmân Risâlesi*: Muhammed Emin Efendi'nin imanı ve ehl-i sünnet mezhebini açıkladığı bir eserdir.⁴⁴

2.2.5. Din, Ahlak ve Tasavvuf Kaynakları

1. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*: Birgivî'nin din, ahlak ve tasavvuf konularına dair yazdığı bir eserdir.⁴⁵

2. *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye fi şerhi't-Tarîkatü'l-Muhammediyye*: Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (öl. 1176/1762) Birgivî'nin *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'si üzerine yazdığı şerh olup müellifin en meşhur eseridir.⁴⁶

3. *Câmî'u'l-ehzâr*: Recep Efendi'nin (öl. ?) güzel ahlak ve nasihat konularına dair kaleme aldığı eserdir. Bu zatın *el-Vesîletü'l-ahmediyye ve'z-zerîatü's-sermediyye* isimli bir *Tarîkatü'l-Muhammediyye* şerhi de bulunmaktadır. Oflu Hoca bu eserden de istifade etmiş olabilir.⁴⁷

4. *Vazâif-i İnsân*: Muhammed Emin Efendi'nin Türkçe telif ettiği eserlerden biridir. Kâmil bir mümin olmanın usulünü açıklar.⁴⁸

5. *Vasiyyet ve Mağfiret*: Muhammed Emin Efendi'nin yazdığı eserlerden biridir. Bu eserde namaz, oruç, zekât, kaza namazlarını eda etme usulü, tövbe etme yöntemi ve bağışlanma yolu gibi konuları açıklamıştır.⁴⁹

Muhammed Emin Efendi bunların dışında Ebû Ali en-Nesefî (öl. 424/1032), İsbîcâbî,⁵⁰ Şemsüleimme es-Serahsî (öl. 483/1090) ve Kâdîhân (öl. 592/1196) gibi bazı meşhur Hanefî fakihlerinin görüşlerine de yer vermiştir. Fakat bu görüşleri hangi eserlerden aldığını açıklamamıştır.⁵¹ Her ne olursa olsun yukarıda saydığımız kitaplar Oflu Hoca'nın *Necâtü'l-mü'minîn*'i yazarken sadece fıkıh kitaplarıyla yetinmediğini, aksine hadis, akaid, tefsir, ahlak ve tasavvuf gibi İslâmî ilimlerin çeşitli dallarına ait kitaplardan da istifade ettiğini gösterir. Yine eserin kaynaklarını incelediğimizde, neredeyse tamamının o dönemde popüler olan ve gerek ilim erbabının gerekse halkın ilgiyle okuduğu

⁴⁴ Elmalı – Aydın, *Oflu Hoca'nın Sigara Manifestosu*, 34.

⁴⁵ Yüksel, "Birgivî", 6/191-194.

⁴⁶ Mustafa Yayla, "Hâdimî, Ebû Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/24-26.

⁴⁷ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, çev. A. Fikri Yavuz – İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/426.

⁴⁸ Elmalı – Aydın, *Oflu Hoca'nın Sigara Manifestosu*, 34.

⁴⁹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 62.

⁵⁰ İsbîcâbî nisbesiyle anılan meşhur iki Hanefî fakihî bulunmaktadır. Muhammed Emin Efendi bu iki âlimin hangisinden istifade ettiğini açıkça belirtmemiştir. Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 16.

⁵¹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 86.

meşhur kitaplar olduğunu görmekteyiz. Bütün bunlar Muhammed Emin Efendi'nin büyük bir ilmî birikime, *Necâtü'l-mü'minîn* risâlesinin de zengin bir içeriğe sahip olduğunu gösterir. Eserin ana kaynaklarını *Halebî Sağîr*'in ve *Mültekâ*'nın oluşturması nedeniyle, Ofllu Hoca'nın fıkıh düşüncesi üzerinde İbrâhim el-Halebî'nin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Müellifin kitabını nasıl tertip ettiğini ve telifte nasıl bir metot izlediğini açıklamadan önce *Necâtü'l-mü'minîn*'in dil ve anlatım özelliklerinden söz edelim.

2.3. *Necâtü'l-mü'minîn* Risâlesinin Dil ve Anlatım Özellikleri

Necâtü'l-mü'minîn risâlesi Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir ilmihaldir. Eser bu yönüyle dönemin Osmanlı telif yönteminin tipik misallerinden birini teşkil eder. Zira modernleşmenin gerçekleşmesi için dilin sadeleşmesini gerekli gören Ahmed Cevdet Paşa (öl. 1895), Türkçe'nin bir bilim dili olabileceğini savunmuş ve onun çabaları sonucunda sadeleştirilmiş Türkçe ile eser yazımı yaygınlık kazanmıştır.⁵² *Necâtü'l-mü'minîn* risâlesi de dil ve üslubuyla bu yeni yazım dilinin misallerinden biridir. Müellif mukaddimede ilmihali anlaşılır bir Türkçe ile yazacağını açıklamış⁵³ ve bu konuda başarılı olmuştur.

Risâlede konular “fasıl”, “fûrû”⁵⁴ ve “mesele”⁵⁵ adlı başlıklar altında incelenmiş, âyetler ve hadisler genel itibarıyla parantez içine alınmıştır. Paragraf başı olabilecek yerler ve maddeler halinde açıklanan bilgiler çoğunlukla Kur'an'da âyet sonlarına konulan şekillerle birbirinden ayrılmış, cümle sonlarına özel bir noktalama işareti konulmamıştır. Yine Arapça yazılan âyet ve hadislerin,⁵⁶ paragraf başı olabilecek bazı yerlerin,⁵⁷ maddeler halinde açıklanan yerlerde sayıların ve ardı sıra gelen cümlelerin,⁵⁸ bazen mezhep imamlarının,⁵⁹ “mesele” adlı ara başlıkların,⁶⁰ bazı cümle başlarının⁶¹ ve kitap isimlerinin⁶² üstü çizilmiştir. Müellif risâleyi tam sayfa halinde yazmıştır. Eserin sonundaki iki adet methiyede sayfa ikiye bölünmüştür, fakat bu kısımlar ilmihalin ana

⁵² Ayrıntılı bilgi için bk. Eyüp Barlak, “Ahmed Hamdi'nin Belâğat-ı Lisân-ı Osmânî ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâğat-ı Osmânîye Adlı Eserlerinin Mukayesesi”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 4 (2016), 5; Erdem Oklay, “Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29/1 (2014), 233-251.

⁵³ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 2, 5.

⁵⁴ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 16, 23.

⁵⁵ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 24, 29.

⁵⁶ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 2, 3, 4, 8, 9.

⁵⁷ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 4, 5.

⁵⁸ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 4, 6, 12.

⁵⁹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 7, 11.

⁶⁰ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 24, 29, 66.

⁶¹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 66.

⁶² Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 27.

metnine dâhil değildir.⁶³ Nitekim Oflu Hoca methiyelerden önce ilmihalin son sayfasının alt kısmına; sağ ve sol tarafa kendi mührünü vurmuştur.⁶⁴

Oflu Hoca eserinde birçok yerde konuyu açıkladıktan sonra “Gaflet olunmaya.”,⁶⁵ “Onu okuyalar.”,⁶⁶ “Bahsi okuyalar.”,⁶⁷ “Gaflet etmeyeler.”,⁶⁸ “Başka tabirlere nazar olunmaya.”⁶⁹ ve “Cahil ve gafillere nazar etmeyeler.”⁷⁰ gibi ifadeler kullanarak okuyucuyu uyarılmış, onlara nasihat etmiş ve tavsiyelerde bulunmuştur. Bazı yerlerde ise sonunu ‘âmin’le bitirdiği dualar etmiştir.⁷¹ İlmihalde kimi zaman müellifin üslubunun sertleştiğini görmekteyiz. Mesela Oflu Hoca, Kur’an’ı hatmettikten sonra bunun duası için hoca arayanlar hakkında, hatim duasına kutsiyet atfetmelerinden ötürü şu ifadeleri kullanmıştır:

*Çok cahil ve gafiller bu hatim duasını vâcip ve lazım gibi, belki vâciplerden a'lâ ve efdal itikat etmişlerdir. Zira bazı kimse güya hatim eder, sonra duası için hoca arar ki duasını eylesin için. Be hey cahil! Namazı ve sair amelleri istersen dualarını kendin edersin. Ya bu hatm-i müstehabın duasını etmek için insan ararsın. Ya gafil! İbadeti kendin ettiğin gibi duası dahi müstehaptır kendin eyle, kimse bilmesin. Mevlâ'nın bilmesi sana yetişmez mi?*⁷²

Yine Muhammed Emin Efendi nağmede aşırıya kaçan, lahn ve teganni yapan müezzinleri şu ifadelerle eleştirmektedir:

*Şimdiki müezzinler bunları bilmezler. Ancak bağırarak çağırmak neğamâtlar! Güya sanatlar icra etmek ile türlü lahn ve teğannîler ve haramlar işleyip kendileri cehenneme müstahak olduktan başka cemaati dahi âsım ve günahkâr ettiler. Mevlâ Teâlâ islah eyleye. Böyle şeylerin sebebi câhil, fâsık, Mevlâ'dan korkmaz, Resûl'den utanmaz kimseler müezzin oldukları için. Bunların büyük günahı bunları müezzin edenler içindir. Zira yukarıda geçmiş, Resûlümüz beyan ve emir buyurmuş ki müttakî insanlar ezan okusun.*⁷³

⁶³ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 24, 29.

⁶⁴ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 92.

⁶⁵ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 10, 19, 21, 27.

⁶⁶ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 2.

⁶⁷ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 4.

⁶⁸ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 7, 27.

⁶⁹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 68.

⁷⁰ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 33.

⁷¹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 5, 17, 66.

⁷² Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 54.

⁷³ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 69.

Muhammed Emin Efendi'nin belki de en ağır ve sert ifadesi eserin sonunda yer alan bedduasıdır. Müellif *Necâtü'l-mü'minîn* risâlesini izinsiz olarak çoğaltanlara şu şekilde beddua etmiştir:

... ve benim teliflerimin imtiyazı ve kârı ve zararı ve tab'ı kendime ve evlatlarıma râcî'dir. Bunların tab'ine ve kârına göz koyup bizden izinsiz tab'ına kıyam edenlerin gözleri kör olsun. Ve esmâü'l hüsnâ ve ism-i a'zam ve Kur'an ve Resûl-i Ekrem ve beyt-i mükerrerem hürmetine inşallah karîb zamanda perişan ve fulûse muhtaç olur.⁷⁴

Görüldüğü üzere Ofllu Hoca'nın dili zaman zaman sertleşmektedir. Büyük olasılıkla bunun nedeni, onun içi dışı bir, kalbinden geçeni kalemine aktaran, dürüst ve samimi bir Müslüman olmasıdır. Belki de o, halkın gönlüne tesir eden bir vaiz olarak tıpkı sözleri gibi yazılarının da etkili olması için vaazlarındaki üslubu ilmî eserlerine yansıtmış olabilir. Nitekim Muhammed Emin Efendi, yukarıda aktardığımız şekilde ilmihalin pek çok yerinde okuyucuları uyarılmış, nasihat etmiş ve Müslümanlara dua etmiştir. Dolayısıyla onun bir vaiz gibi genel olarak uyarıcı ve yumuşak, fakat zaman zaman sertleşen bir üsluba sahip nevi şahsına münhasır bir şahsiyet olduğunu, dinî konulardaki hassasiyetinden ve Kur'an ile sünnete sıkı bağından ötürü sert bir dil kullanmış olabileceğini düşünebiliriz. Ayrıca beddua ifadesi müellifin 1308/1891 tarihli; kaçıncı baskı olduğunu tespit edemediğimiz *Necâtü'l-mü'minîn* nüshasında mevcuttur.⁷⁵ 1302/1885 tarihli; eserin üçüncü baskısı olan nüshada yazarın mührünün altında sadece "Müellifinden izinsiz bu risâlenin tab'ı kimseye câiz olmadığı." yazmakta, herhangi bir beddua ifadesi bulunmamaktadır.⁷⁶ İki baskı arasında beş yıl bulunması bir tarafa, 1302/1885 tarihli nüshanın üçüncü baskı olması, eserin o dönemde oldukça popüler olduğunu ve toplum tarafından rağbet gördüğünü göstermektedir. Büyük olasılıkla halkın kitaba karşı ilgisinin iyice artması sonucu, bunu fırsata çevirmek isteyen bazı yayınevleri veya kişiler eseri kaçak ve korsan olarak basmış, Muhammed Emin Efendi de hakkını yedirmemek ve kendi emeğinin karşılığını alabilmek için böyle sert bir üslupla beddua etmiştir. Belki de o, bu haksızlığı engelleyebilmek için başka bir yol bulamadı. Zira mezkûr beddua ifadesine eserin önceki baskılarında da yer verebilirdi. Benzer şekilde Muhammed Emin Efendi üslubunun sertleştiği yerlerin bir kısmında insanların riyakâr davrandıklarını ve Kur'an ile sünnete uymadıklarını belirtmiş, dolayısıyla İslâm dininin genel amel ve ahlak anlayışına aykırı hareket ettiklerini düşündüğü için onları sert bir dille eleştirmiştir.⁷⁷ Yoksa Ofllu Hoca, art niyetli olarak veya şahsi bir husumetinden dolayı birini

⁷⁴ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 92.

⁷⁵ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 92.

⁷⁶ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 92.

⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 13, 37, 57-58.

eleştirmiş değildir. *Necâtü'l-mü'minîn* ilmihali tahlil edildiğinde bu durum açık bir şekilde görülecektir.

2.4. *Necâtü'l-mü'minîn* İlmihalinin Tahlili

Oflu Muhammed Emin Efendi kitabına, namazdan önce gelmesi nedeniyle iman etmenin önemini anlatarak başlamıştır. Akabinde tıpkı bir vaiz gibi namaz kılmanın öneminden, sevabından, faydalarından ve namazı terk etmenin kötülüklerinden bahsetmiş ve bu risâleyi yazmadaki asıl amacını şu ifadelerle açıklamıştır:

*Bu namaz meseleleri Türkçe ilmihallerde zikrolunmuş ise de bazısı tamam beyan etmemiş, bazısı meşhura muhalif, bazısı lazım olan meselelerden ihmal etmiş. Bunun için bu fakir meşhura muvafık ve amele mutabık Haleb'den namaz meselelerinin elzemlerini Rabbimin inayeti ile bu risâlemde şerh ve beyan ettim.*⁷⁸

Yukarıdaki ifadeyi desteklercesine *Necâtü'l-mü'minîn* ilmihalinin büyük çoğunluğunu namaza ait meseleler oluşturmaktadır. Yazar eserde namazla ilgili konuların neredeyse tamamına yer vermiş, abdest ve gusülle ilgili meseleleri de hadesten taharet konusunda açıklamıştır. İlmihalde oruç, zekât, sadaka-i fitir ve kurban bahsi namaza kıyasla oldukça muhtasar bir şekilde incelenmiş, hac bahsine ise yer verilmemiştir. Söz gelimi eserin 78 sayfalık bir bölümü namaza ayrılmışken, zekâta 5, oruca 4, kurbanı 4, sadaka-i fitra ise 1 buçuk sayfa ayrılmıştır.

Muhammed Emin Efendi'nin asıl amaçlarından biri, dönemin Osmanlı toplumunun ibadetlerini yerine getirirken yaptığı yanlışları düzeltmek, onları uyarmak ve nasihat etmektir. Bu yüzden ibadetlerin farzlarını, vâciplerini ve sünnetlerini açıklarken çoğunlukla uygulamalı kısımlar üzerinde durmuş ve güncel fikhî meselelerin hükümlerini beyan etmiştir. Mesela:

1. Abdestte yüzün nasıl yıkanacağını ayrıntılı bir şekilde açıklamış; suyu, -gözleri ve dudakları kapamadan- alından aşağı doğru döktükten sonra yüzün iki elle dikkatlice ovalanması gerektiğini, gözlerin burun tarafının da buna dâhil edileceğini söylemiştir. Müellif bütün yıkanacak uzuvlarda, özellikle ilk yıkamada uzvun hiç kuru yer kalmayacak şekilde ıslatılması gerektiğini vurgulamış,⁷⁹ şayet azalar ikinci ve üçüncü yıkamada tamamen ıslanmış olursa, bu durumda abdestin mekruh, eğer iğne ucu kadar kuru yer kalırsa da abdestin câiz olmayacağını dile getirmiştir.

2. Başı meshederken elin tamamının ıslatılması gerektiğini, o dönemdeki bazı bilgisiz insanların başlarını meshederken ellerinin sadece yarısını ıslatmaları nedeniyle

⁷⁸ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 4-5.

⁷⁹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 6-7, 13-15.

abdestlerinin câiz olmadığını, bu yüzden namazlarını abdestsiz kıldıklarını açıklamıştır.⁸⁰ Benzer şekilde mestler üzerine mesh yaparken ıslaklığın mestler üzerinde belli olması, elleri ıslatırken bir ele alınan suyun yarısının diğer ele dökülmesi veya iki elin ayrı ayrı ıslatılması gerektiğini açıklamıştır. Zira suyu tek eline alıp onu ıslattıktan sonra diğer eline dökerse, bu su mâ-i müsta'mel olacağından diğer eli ıslanmış sayılmaz, dolayısıyla meshi geçerli olmaz.⁸¹

3. Bazı oruçlu kimselerin, gusül abdesti alırken ağzına bol su verdiği takdirde orucunun bozulmasından korktuğu için ağzını tam anlamıyla yıkamadığını ve bu şekilde namazlarını kıldıktan sonra iftar vaktinde ağzını bol su ile yıkadığını aktarmaktadır. İğne ucu kadar bir yere su ulaşmadığında guslün câiz olmayacağını dile getiren Oflu Hoca, bunların son derece cahil kimseler olduğunu söylemiştir. Ona göre bazı kitaplarda gargaranın akşamdan sonraya bırakılmasının câiz olmasıyla kastedilen; ağzın akşamdan sonra bol su ile çalkalanmasıdır, yoksa ağzın kuru yer kalacak şekilde az ıslatılması hiçbir şekilde câiz görülmemiştir. O, bu kimselerin cünüp olarak namaz kıldıklarını iddia etmiştir.⁸²

4. Necaseti yıkayarak temizleyenlerin giysiyi olağan gücüyle, yani hiç su damlamayacak şekilde sıkması gerektiğini belirtmiş, aksi halde, yani tekrar sıktığında su damlaması durumunda elbisenin temiz olmayacağını söylemiştir. Muhammed Emin Efendi bunun yanında çamaşır yıkama adabını da anlatmıştır. Şöyle ki elbise necâsetli bir şekilde teknenin içine koyulmamalıdır. Çünkü bu durumda teknedeki diğer elbiseler de necis olur ve aynı şekilde yıkanması zorunlu hale gelir. Aksi takdirde o elbiseyle kılınan namazlar câiz olmaz.⁸³

5. İftitah tekbirinin nasıl alınacağını,⁸⁴ ezan okuyacak kişide bulunması gereken özellikleri, ezan okuma adabını,⁸⁵ hasta olup kıyama gücü yetmeyenlerin nasıl namaz kılacağını ve ima ile namazı açıklamıştır.⁸⁶

⁸⁰ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 6-8.

⁸¹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 10.

⁸² Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 14.

⁸³ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 22.

⁸⁴ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 27-28.

⁸⁵ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 35.

⁸⁶ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 28-29.

6. Teyemmüm konusunda daha çok insanların sıklıkla karşılaşıacağı gündelik meselelerden söz eden Muhammed Emin Efendi,⁸⁷ sûfileri de farz ile sünnet arasında evrâd okumaları nedeniyle eleştirmiştir.⁸⁸

7. Namaz dışında Kur'an okumak hakkında özel bir başlık açarak Kur'an okumanın usul ve adabını açıklamıştır. Lahn ve teganni yapanları, tecvit bilmeden Kur'an okuyanları, şan, şöhrat, para veya kendini insanlara beğendirmek ve övgü almak için Kur'an okuyanları, Kur'an'ı hatmettikten sonra hatim duası yaptırmak için hoca arayanları ve kalp huzurunu temin etmek yerine uzun uzun ifadeler kullanarak dua edenleri riyakâr davrandıklarını belirterek sert bir dille eleştirmiştir.⁸⁹

8. İmamet bahsinde imam atarken sesi güzel, ama kendisi cahil ve fâsık olan kimselerin değil, namazla ilgili bahisleri iyi bilen takva sahibi kişilerin seçilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bunun yanı sıra imamları sözü edilen şartları taşımayan misafir hafız veya talebeleri imamlığa geçirmemesi, vatandaşı da ta'dîl-i erkân'a riayet etmeyen imamın arkasında namaz kılmaması hususunda uyarmıştır.⁹⁰

9. Namazı kasten terk etmenin kötülükleriyle ilgili yazdığı bölüm tıpkı bir vaaz gibidir. Bu kimselere vaaz ve nasihat ettikten sonra namaz kılan Müslümanları onlara buğzetmeleri, dostluk ve arkadaşlık yapmamaları ve onların yaşadığı mahallelerde oturmamaları konusunda uyarmıştır. Konuyu açıkladıktan sonra namaz kılmayanlara bir an önce tövbe edip geçmiş namazlarını kaza etmelerini tavsiye ve onlar için dua etmiştir.⁹¹

10. Cuma namazını 16 rekât olarak açıkladıktan sonra bazılarının daha farklı usullerden söz ettiğini ve bunun hatalı olduğunu dile getirmiştir. Yine Cumada iç ezan ile dış ezanı aynı müezzinin okuması gerektiğini söylemiştir.⁹²

11. Teravih namazında mahalle imamının veya büyük camilerin imamlarının lahn ve teganni yapmaları durumunda, şayet bu konularda daha dikkatli bir imam varsa, onun namaz kıldıracağı camiye veya mescide gidilmesini tavsiye etmiştir. Yine hatimle kılmak mümkün olmazsa, imamın teravihte Fîl ile Nâs arasındaki sûreleri okuması gerektiğini ve ta'dîl-i erkân'a azami ölçüde riayet etmesinin zorunlu olduğunu açıklamış, her tervîhada yüksek sesle 'sallû alâ resûlinâ Muhammed' demenin de bid'at ve

⁸⁷ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 15-18.

⁸⁸ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 39.

⁸⁹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 52-56.

⁹⁰ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 58.

⁹¹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 66.

⁹² Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 66-69.

abes olduğunu dile getirmiştir. Teravihte camileri tıklım tıklım dolduran Müslümanların aynı hassasiyeti sair zamanlarda farz namazlar için de göstermesi gerektiğini belirten Muhammed Emin Efendi, nâfile namaza farz namazdan daha fazla önem vermenin nifak alameti olduğunu iddia etmiştir.

12. Muhtemelen dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak kadınların teravih kılmak, diğer namazları eda etmek ve Kur'an dinlemek için mescide gitmelerinin ve erkeklerin bulunduğu dinî meclislerde yer almalarının câiz olmadığını savunmuştur.⁹³

13. Cenaze yıkanırken zikir çekmenin, cenaze taşınırken de sesli zikir çekmenin ve zemzemli kefenin ölüye fayda sağlayacağını düşünmenin bid'at ve yanlış olduğunu söylemiştir.⁹⁴

Muhammed Emin Efendi bazı meselelerde kendi görüşünü de açıklamıştır. Mesela o, oruçlu iken gargaranın akşamdan sonraya bırakılmasını câiz görmez. Zira bu müstehaptır ve vakti geçen müstehabın kazası olmaz.⁹⁵ Benzer şekilde teyemmüm bahsinde, su fahiş fiyata satıldığında malı israf etmek câiz olmadığı için teyemmüm edileceğini açıklamış, akabinde sigaraya verilen paranın da telef olduğunu, dolayısıyla sigara içmenin câiz olmadığını söylemiştir.⁹⁶ Abdestsiz olarak camiye girmeyi câiz görmeyen Ofllu Hoca,⁹⁷ kâfirlere alınan dîbâcın, sidikle terbiye ettikleri için necis olduğunu dile getirmiş, akabinde benzer bir durumun onlardan alınan parlak ayakkabılarda da söz konusu olabileceğini belirtmiştir.⁹⁸ Ona göre Kur'an; tecvit bilen bir kişi tarafından sallanmadan, lahn ve teganni yapmadan okunduğu takdirde sevap kazandırır, okuyan kişi bu sayılanlara uymadığında Kur'an'ı dinlemek haramdır.⁹⁹ Ayrıca Ofllu Hoca, ölümlere okunan Kur'an'dan hâsıl olan sevabın hibe edilmesinin câiz olduğunu açıkladıktan sonra bunu vâcip addetmenin günah olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰ Benzer şekilde o, namazda ta'dîl-i erkân'a riayet etmeyen imamın arkasında namaz kılmanın câiz olmadığını savunmuştur. Zira ona göre bu durumda namazı tekrar kılmak gerekmektedir.¹⁰¹ Namaz kılmayanla komşuluk yapmanın, kız almanın, kız vermenin, halini ve hatırını sorup arkadaşlık etmenin, cenazesine gidip taşınmanın ve aynı mahallede oturmanın câiz olmadığını, bu tür insanlarla sadece onları ıslah etmek ve düzeltmek amacıyla münasebet

⁹³ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 71-73.

⁹⁴ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 73-76.

⁹⁵ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 14.

⁹⁶ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 17.

⁹⁷ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 19.

⁹⁸ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 23.

⁹⁹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 52.

¹⁰⁰ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 54-55.

¹⁰¹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 58.

kurulacağını söylemiştir. Onun ifadesine göre namaz kılmayan insanlar mel'undur.¹⁰² Yine Muhammed Emin Efendi Ramazan ayında özürsüz olarak açıktan yemek yiyenin; Ramazan ayına hürmetsizlik etmesi nedeniyle büyük günah işlediğini, bu yüzden katlinin vâcip olduğunu savunmuştur.¹⁰³ Köpeğin tıpkı hınzır gibi bütün yönlerden necis olduğunu dile getiren Oflu Hoca,¹⁰⁴ abdestte de yüzü yıkamaya başlarken niyet edileceğini söylemiştir.¹⁰⁵

Açıkça görülüyor ki Muhammed Emin Efendi yukarıdaki meselelerin bir kısmında müntesibi olduğu Hanefî mezhebine muhalefet etmekte veya müftâ-bih olan görüşü terk etmektedir. Mesela Hanefî mezhebine göre kişinin cünüp ve hayızlı olmadığı sürece abdestsiz mescide girmesi câizdir.¹⁰⁶ Benzer şekilde yaygın olan görüşe göre abdeste başlarken niyet edilir. Sonra Hanefî mezhebine göre bir kişi namaz kılmaya bile Müslümandır, onunla beşerî münasebetler devam ettirilebilir.¹⁰⁷ Yine Ramazan ayında açıktan yiyenin, büyük günah işlemesine rağmen katli vâcip değildir.¹⁰⁸ Oflu Hoca büyük günah işleyene karşı oldukça sert bir tutuma sahiptir. Ayrıca Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşe göre köpeğin zâtı necis değildir. Oflu hoca bazı Hanefî meşâyihin benimsediği müftâ-bih olmayan görüşü tercih etmiştir.¹⁰⁹ Kaynaklarda geçtiği kadarıyla yabancıların ürettiği ayakkabının alınmasına karşı çıkan Muhammed Emin Efendi vapura, trene ve telgrafa, kısaca batıdan kültür unsurları iktibasına da karşı çıkmaktadır. Onun Kadızâdelilere benzetilmesinin temel nedeni, bu tür görüşleri ve davranışlardır.¹¹⁰

Muhammed Emin Efendi eserin birçok yerinde amelleri yerine getirmenin sevabını ve terk etmenin günahlarını açıklamış, Müslümanlara nasihat etmiş ve öğüt vermiştir. Mesela abdestin nasıl alınacağını açıkladıktan sonra abdestli olmanın ve abdestli gezmenin sevaplarından bahsetmiş,¹¹¹ ta'dîl-i erkânın hükmünü beyan ettikten sonra

¹⁰² Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 66.

¹⁰³ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 84.

¹⁰⁴ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 21.

¹⁰⁵ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 8.

¹⁰⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah İnyetullah Muhammed vd. (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1431/2010), 8/520.

¹⁰⁷ Hanefî mezhebine göre namaz kılmayanın hükmü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm* (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), 1/50.

¹⁰⁸ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 3/73.

¹⁰⁹ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 1/63.

¹¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Birinci, *Tarih Yolunda*, 262-267.

¹¹¹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 9.

da buna riayet etmemenin zararlarından söz etmiştir.¹¹² Namaz dışında Kur'an okumanın usul ve adabını müstakil bir başlık altında incelemiş, burada Kur'an okumanın hangi şartlara uyulduğunda sevap kazandıracağını ve hangi hususlar ihmal edildiğinde günah kazandıracağını bildirmiştir.¹¹³ Benzer şekilde o, cemaatle namaz kılmanın sevaplarını açıklamıştır.¹¹⁴ Namazı kasten terk etmenin günahını müstakil bir başlık altında inceleyen Ofllu hoca, çeşitli âyet ve hadisleri delil getirerek ve kıssalar anlatarak bunun ne kadar büyük bir günah olduğunu anlatmaya çalışmıştır.¹¹⁵ Yine o, teravih namazını 'elem tera'dan 'nâs'a kadar olan sûrelerle kılmanın faziletine dair açıklamalar yapmış,¹¹⁶ özel bir başlık altında farz namazları kılmanın öneminden ve nafîle namazlara farz namazlardan daha çok ehemmiyet vermenin zararlarından bahsetmiştir.¹¹⁷ Ayrıca Ofllu Hoca, zekâtla ilgili hükümleri açıklamadan önce zekât ibadetinin önemini ve zekât borcunu ödememenin günahlarını açıklamıştır.¹¹⁸ Yine sadaka-i fitir bahsinde bunun öneminden, kazandıracağı sevaplardan ve faydalarından bahsetmiştir.¹¹⁹

Muhammed Emin Efendi'nin birkaç yerde itikadî meselelere de değindiğini görmekteyiz. Mesela o, mestler üzere meshetmenin ehl-i sünnetin alametlerinden olduğunu açıklamıştır.¹²⁰ Benzer şekilde necaset bulaşan elbisesini yıkayarak temizleyen kişinin bu elbiseyi tek damla damlamayacak kadar sıkması gerektiğini belirtmiş, şayet başka birisi sıktığında su damlarsa, her insanın kendi gücünün yettiğiyle sorumlu olduğunu (teklif-i mâ lâ yutâk) ileri sürerek bunun elbisenin temiz sayılmasına engel olmayacağını savunmuştur.¹²¹ Yine o, ölülere dua etmenin, zikir, salavat ve sadakadan hâsıl olan sevabı hibe etmenin ehl-i sünnete göre câiz olduğunu açıklamıştır.¹²²

Muhammed Emin Efendi, bazı yerlerde âyetleri bir vaiz edasıyla tefsir etmiştir. Daha açık bir ifadeyle onun bazı yerlerde tıpkı tefsir eserlerinde olduğu gibi âyetlerin kelime anlamlarını verdiğini, bunun yanı sıra konuyla ilgili bazı hadisler nakledip kıssalar anlattığını görmekteyiz. Mesela namazı terk etmenin günahının açıklandığı

¹¹² Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 32-33.

¹¹³ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 52-56.

¹¹⁴ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 61.

¹¹⁵ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 62-66.

¹¹⁶ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 71.

¹¹⁷ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 76-77.

¹¹⁸ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 79-80.

¹¹⁹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 91.

¹²⁰ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 9.

¹²¹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 22.

¹²² Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 54-55.

bölümde âyetler tefsir edilmiştir.¹²³ Benzer şekilde Oflu Hoca, kurban bahsinde özel bir başlık altında Kevser sûresini tefsir etmiştir.¹²⁴

Müellif ibadetlerin nasıl eda edileceğini açıklarken hangisinin daha çok sevap kazandıracığından da söz etmiş, sadece fikhî meselelerin hükümlerini açıklamakla yetinmemiştir. Mesela sünnet-i müekkeke, nafil ve müstehap namazları ayakta kılmaya gücü yettiği halde oturarak kılmanın câiz olduğunu, fakat bu şekilde ibadetin sevabının düşeceğini belirtmiş, özellikle sabah namazının sünnetinin mutlaka ayakta kılınması gerektiğini ifade etmiştir.¹²⁵ Benzer şekilde Oflu Hoca namaz dışında gülmenin abdesti bozmadığını, bununla birlikte tekrar abdest almanın daha güzel olacağını söylemiştir.¹²⁶ Yine o, mâ-i müsta'melin İmam Muhammed'e göre temiz, Ebû Hanîfe'ye göre ise ağır necaset olduğunu açıkladıktan sonra İmam Muhammed'in görüşünün tercih edildiğini belirtmiş, akabinde ihtilaftan kaçınmak için mümkün merteye bu tür suların sakınmayı tavsiye etmiştir.¹²⁷

Müellifin birçok yerde kavramları tanımladığı ve açıkladığı görülmektedir. Mesela sâhib-i özü: "Özür sahibi ol kimsedir ki mübtelâ olduğu özür bir namaz vaktinin ibtidâsından âhiline dek abdest alıp namaz kılacak miktarı özü kesilmez ise özür sahibi olur."¹²⁸ olarak, mazmazayı "İmdi mazmaza demek bir kere ağzına suyu koyup ağzın etrafına ve içine suyu gezdirip, ağzının bütün ıslatmak. Kuru yer kalmaya. Buna mazmaza derler."¹²⁹ olarak, lahni de "Lahn demek harfleri câiz olmayacak eda ile okumak." olarak tanımlamıştır.¹³⁰

Oflu Hoca eserinin birçok yerinde dört mezhep imamının ve Hanefî mezhebinin kurucu imamlarının görüşlerine yer vermiştir. Başlı meshetmenin hükmü,¹³¹ imamet bahsi,¹³² namazın farzlarından vakit,¹³³ hastanın namazı¹³⁴ ve ta'dîl-i erkân¹³⁵ konuları bunlardan sadece birkaçıdır.

¹²³ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 62-66.

¹²⁴ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 87.

¹²⁵ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 28.

¹²⁶ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 19.

¹²⁷ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 21.

¹²⁸ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 10.

¹²⁹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 12.

¹³⁰ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 35.

¹³¹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 7.

¹³² Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 59.

¹³³ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 25.

¹³⁴ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 29.

¹³⁵ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 32-34.

Muhammed Emin Efendi sayıca az olmakla birlikte küllî kaidelere de yer vermiştir. Bunlar şunlardır: “Zaruretler, yasak ve haram kılınan şeyleri mubah kılar.”,¹³⁶ “Dinde zorlama yoktur.”¹³⁷ ve “Şek ile yakîn zâil olmaz”.¹³⁸

3. *Necâtü'l-mü'minîn* Risâlesi Çerçevesinde Son Dönem Osmanlı Halkının İbadet Anlayışının Günümüzle Mukayesesi

Muhammed Emin Efendi Müslüman halkın sosyal, beşerî ve dinî hayatını İslâmî ölçülere göre disipline etmesini yaşam felsefesi haline getiren etkin ve aktif bir vaiz olması nedeniyle eserlerinde dönemin Osmanlı toplumunun dinî hayatı hakkında bilgiler vermiştir. Bunlardan biri, onun gerek resmî gerekse korsan olarak defalarca basılan en meşhur eseri *Necâtü'l-mü'minîn* Risâlesidir. O, eserin çeşitli yerlerinde dini; bilinçli ve bilgili bir şekilde yaşamının önemini vurgulamış; riyakâr, bid'at ehli, cahil ve fâsik kim-seler ile bilinçsiz ibadet eden iyi niyetli Müslümanları eleştirmiştir. Bu eleştiriler aynı zamanda 19. yüzyılda (1815-1902) yaşayan Osmanlı halkının ibadet hayatını hakkında bilgi edinmemize olanak sağlamaktadır.

Muhammed Emin Efendi'nin eleştirdiği kişi veya grupların başında sûfler gelmektedir. Onun aktardığına göre o dönemdeki birtakım sûfler namazda başlarını sarık veya başka bir şeyle tıpkı kadınlar gibi örtüp uçlarını da yanlardan aşağı salmaktadır.¹³⁹ Benzer şekilde birtakım sûfler akşam, öğle ve yatsı namazı gibi sonrasında sünnet kılınan namazların farzından sonra “Allâhümme ente's-selâm ve minke's-selâm tebârekte yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm”ı okuyup kalkması gerekirken oturdukları yerde biraz daha kalıp -muhtemelen şeyhlerinin tavsiye ettiği- duaları ve evrâdları okumaktadır.¹⁴⁰ Ofllu Hoca bu davranışların sünnete aykırı olduğunu ve namazın sevabını azalttığını iddia etmektedir.¹⁴¹ Şu halde 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda birtakım sûflerinin namazlarda müntesibi olduğu tarikatın kıyafetlerini giydiğini ve farz ibadetleri yerine getirirken şeyhi veya tarikatı tarafından tavsiye edilen duaları okuduğunu görmekteyiz. Tarikatların ve cemaatlerin yaygın olduğu günümüzde de birçok tasavvuf erbabının bağlı olduğu cemaatin tavsiye ettiği kıyafetleri giydiğine ve gerek namazlardan önce gerekse namaz aralarında kendilerine tavsiye edilen duaları okuduğuna şahit oluyoruz. Ancak bunlar arasında başını kadınlar gibi örtenine rastladığımız pek söylenemez. Genelde sarık veya takke takıyorlar. Bu durumda 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşayan

¹³⁶ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 25.

¹³⁷ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 17.

¹³⁸ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 20.

¹³⁹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 37.

¹⁴⁰ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 39.

¹⁴¹ Benzer bir açıklama için bk. Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 71.

birtakım sūfînin bazı davranışlarının Türkiye Cumhuriyeti'ndeki bazı tarikat erbabı tarafından da sürdürüldüğünü söyleyebiliriz.

Muhammed Emin Efendi'nin sert eleştirilerinden anladığımız kadarıyla o dönemde müezzinlerin bir kısmı ezan, kamet ve tesbîhatta lahn ve teganni yapmaktadır.¹⁴² Bir kısmı da Cuma iç ezanını başkasına okutturmaktadır.¹⁴³ Günümüzde makam ve mûsiki eğitimi ve buna bağlı okuyuşlar oldukça yaygındır. Müezzinlerin bir kısmı okuyuşuyla insanları mest etmekte, hatta ezan sesinden etkilenen bazı gayrimüslimler Müslüman olmaktadır.¹⁴⁴ Müezzinlerin bir kısmı ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çalışan görevlilerden edindiğimiz bilgilere göre lahn ve teganni yaparak cami cemaatini ve halkı rahatsız etmektedir. Benzer şekilde günümüzde herhangi bir camiye misafir müezzin veya imam geldiğinde, caminin görevli müezzini ona Cuma iç ezanını veya müezzinliğin tamamını verebilmektedir ve bu durum kimse tarafından yadırganmamaktadır.

19. yüzyıl Osmanlı toplumunda imamlar da Oflu Hoca'nın eleştirilerinin hedefinde olmuştur. Onun aktardığı kadarıyla o dönemde fıkıh ve imamet bilgisinden yoksun, bunun yanı sıra takva sahibi olmayan bazı kişiler sırf sesleri güzel olduğu için imam olarak atanmıştır. Muhammed Emin Efendi bu durumu toplumun bozulmasının temel nedenlerinden biri olarak görmektedir. Bazı imamlar ise camilerine misafir olarak gelen, ancak imamlık için gerekli olan müktesebata, fıkıh bilgisine ve liyakate sahip olmayan hafızlara ve talebelere imamlık yaptırmaktadır. Birtakım imamlar da namaz kıldırırken ta'dîl-i erkâna riayet etmemekte, özellikle teravih namazını hızlı kıldırmakta, bunun yanı sıra namazda lahn ve teganni yapmaktadır.¹⁴⁵ Oflu Hoca'nın, cami imamının, kendisinden daha bilgili birisi geldiğinde imamlığı ona vermesinin daha güzel olacağını belirtmesi,¹⁴⁶ az önceki durumlarda sırf namazın kabul olmama durumu söz konusu olduğu için imamlara kızdığını göstermektedir.

Muhammed Emin Efendi'nin dönemin imamlarına yönelttiği eleştirilerde haklı olduğunu söyleyebiliriz. Zira namaz çok önemli bir ibadettir ve en güzel şekilde eda edilmesi gerekir. İster vakit namazı isterse teravih namazı olsun hem ta'dîl-i erkâna riayet ederek hem de huşû ile kılınmalıdır. Çünkü namaz, bizleri yoktan var eden, hak edip etmediğimize bakmadan sayısız nimetlerle donatan Yüce Allah'a karşı imandan sonraki en önemli vazifemiz, kulluk görevimizdir. Dolayısıyla namazı kıldırarak imamın özenle seçilmesi, namazı en bilgili ve ehil olanın kıldırması ve imamın ta'dîl-i erkâna

¹⁴² Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 35.

¹⁴³ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 68-69.

¹⁴⁴ Mesela bk. (TGRT Haber TV, 7 Nisan 2022); İhlas Haber Ajansı (İHA), "Gündem" (Erişim 17 Kasım 2023).

¹⁴⁵ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 58, 71-72.

¹⁴⁶ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 58.

riayet etmesi gerekir.¹⁴⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı imam alımlarında sadece ses güzelliğine ve mûsiki bilgisine bakmamaktadır. Aksine Başkanlık hem tâlim ve tecvit bilgisini hem de ilmihal bilgisini ölçerek mevcut adaylar içerisinde en iyilerini seçip atama yapmaya çalışmaktadır. Mevcut adayların bilgi ve yetkinlik seviyeleri değişiklik göstermekle birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı dönem dönem çeşitli kurslar aracılığıyla onların mesleki yetkinliğini arttırmaya çalışmaktadır. İşin sonunda her imam gayreti miktarınca kendini geliştirebilmektedir. Bununla birlikte 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda baş gösteren mezkûr problemlerin günümüzde de varlığını devam ettirdiğini kabul etmeliyiz. Birçok Ramazan ayında basın ve yayın organları “jet imam” nisbesiyle teravih namazını ta'dil-i erkâna riayet etmeden kıldırın imamları haberlere taşımaktadır.¹⁴⁸ Yine günümüzde bazı imamlar görevli olduğu camiye misafir olarak gelen imamlara sarık ve cübbeyi emanet etmektedir. Öyle ki bazı bölgelerde bu bir görgü kuralına dönüşmüş; nezaketen dahi sarık ve cübbe teklif edilmeyen imam, cami görevlisinin kendisini dikate almadığını, küçük gördüğünü ve onun kibirli birisi olduğunu dillendirmeye başlamıştır. Oysa Oflu Hoca'nın üzerinde durduğu gibi namazı imamete en layık olan kişi kıldırmalıdır. Camilere misafir olarak gelen imam ve müezzinler gerekli hazırlıkları yoksa imamlık beklentisinde bulunmamalıdır. 2016 yılında Sarıyer'de müezzin katıldığım bir ezanı güzel okuma kursunda Süleymaniye Camii müezzinlerinden Mehmet Koçyiğit hocamdan bizzat dinlediğim bir hadise, bu konudaki geleneğimizi ve takınmamız gereken tavrı göstermesi bakımından önem arz eder; Mehmet Koçyiğit'in müezzin olarak atandığı yıllarda Süleymaniye Camii'nin imam hatibi imamlık sorumluluğunun bilincinde, müttaki bir Müslümanmış. Her namaz vaktinde abdestini alır ve imam odasında bütün elbiselerini değiştirip sadece namaz kıldırma için ayırdığı kıyafetleri giyerek imamlık yaparmış. Bir gün Anadolu'da görevli bir imam hatip namaz kıldırma için geldiği Süleymaniye Camii'nde kendisini tanıtarak imama, şayet izin verirse namazı kendisinin kıldırma istediğini iletmış. Bunun üzerine imam “Ben beş vakit burada olduğum halde her vakit yeniden abdest almadan ve bütün kıyafetlerimi değiştirmeden namaz kıldırma cesaret edemiyorum. Sen Anadolu'dan kalkıp, uzun süren bir yolculuğun ardından nasıl buna cesaret ediyorsun?” cevabını vermiş. Her zaman bu kadar titiz davranabilmek mümkün olmasa da en azından Süleymaniye Camii'nin o dönemdeki imamının şuuruna sahip olmak gerekir. Böylece ibadetlerimizi gerektiği şekilde eda edebiliriz.

Dönemin bazı imamları teravihi Fâtîha'dan sonra üç kısa ayetten daha az zammı sûre okuyarak kıldırılmaktadır. Oflu Hoca'ya göre imam bunu hatayla yaparsa sehiv

¹⁴⁷ Namaz ibadetinin önemi ve namazda huşû ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Lütfi Şentürk, “İslâm'da İbadet Kavramı ve Namaz”, *Diyanet İlmî Dergi* 33/3 (1997), 19-28; Abdullah Çolak, “Allah'a Karşı Derin Sevgi ve Saygının Bir Tezahürü Olarak Namazda Huşû”, *Bilimname: Düşünce Platformu* 7/16 (2009), 183-206.

¹⁴⁸ Mesela bk. Anadolu Ajansı (AA), “Gündem” (Erişim 17 Kasım 2023).

secdesi gerekir, ama kasten yaparsa vâcibi terk ettiği için namaz tahrîmen mekruh olur ve namazın yeniden kılınması gerekir.¹⁴⁹ Günümüzde imamların çoğu teravihi kısa sûreleri okuyarak kıldırmakta yahut üç kısa âyete muadil uzun bir âyet okumaktadır. Ancak jet imamlar üç kısa âyetten az okuyorlar.

Oflu Muhammed Emin Efendi o dönemde bazı Müslümanların bilinçsizce ibadet ettiğini ileri sürmüştür. Söz gelimi onların bir kısmı teravih namazlarına ve bazı nâfile namazlara¹⁵⁰ fazlaca rağbet gösterip; mesela teravihlerde köy, kasaba ve şehir demeden camileri tıklım tıklım doldurup sair zamanlarda, yani Ramazan ayı bitince farz namazları kılmak için dahi camilere gelmemektedir. Hatta Oflu Hoca, onların bir kısmının teravih namazını kılıp farzları kılmadığını düşünmekte ve bu davranışı münafıklık olarak nitelemektedir.¹⁵¹ Oflu Hoca'nın dediği teknik olarak doğrudur, fakat sözü edilen Müslümanlar muhtemelen Ramazan ayının feyz ve bereketinden istifade etmek, kalben, ruhen ve bedenen bir toparlanma sürecine girmek için teravihlerde camileri doldurmaktadır. Yoksa kanaatimce onlar nâfileyi farzlardan daha üstün gördükleri için teravihlerde camiye gitmemektedir. Ayrıca teravih namazı vaktinde insanlar evlerinde olmaktadır. Birçok işveren Ramazan ayında mesaiyi kısa tutarak işçilerinin aileleriyle birlikte iftar etmesine izin vermektedir. Yine köyde yaşayanlar ve çalışanlar iftar yapmak için tarlalarından erken çıkmaktadır. İş yerinde olmayan bir kişi bu mübarek ayın feyzinden istifade etmek ve yenilenmek için elbette camiye gidebilir. Bu yüzden Müslümanların Ramazan ayındaki heyecanını münafıklık olarak nitelemek kanaatimce doğru değildir. Onların bir kısmı sair zamanlarda maalesef farz namazları kılmamaktadır, fakat bu, helal saymadıkları sürece onları kâfir veya münafık değil, günahkâr yapar. Aynı durum günümüz için de geçerlidir. Tıpkı 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda olduğu gibi günümüzde Müslümanların bir kısmı sadece teravihte camiye gelmekte, sair zamanlarda namazlarını ya tek başına kılmakta ya da hiç kılmamaktadır. Bunun nedeni dindarlık seviyesindeki düşüş, günümüzün yoğun iş temposuna mebni tembellik ve çalışma koşulları olabilir. Yine günümüzde sair zamanlarda farzları tam olarak kılmayan, ama teravihleri kaçırmayan Müslümanlar bulunmaktadır. Bununla birlikte bu durum, onların teravihi diğer farz namazlardan daha üstün görmelerinden dolayı akın akın camilere gittikleri anlamına gelmez.

19. yüzyıl Osmanlı toplumunda birtakım Müslümanlar Kur'ân-ı Kerîm'i hatmettikten sonra bunun duasını yapacak hoca aramışlar. Bunun yanı sıra hatim duasının vâcip olduğunu düşünmekte. Dua yapan hocalar da uzun uzun dualar yapıyorlarmış.

¹⁴⁹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 45.

¹⁵⁰ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 76.

¹⁵¹ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 71-73.

Ofllu Hoca bu davranışı samimiyetsiz bulmaktadır. Ona göre asırlardır okunagelen meşhur dualarla, kısa ifadelerle ve huşû ile dua etmek gerekir. Hatim duası yapmak zorunlu olmadığı gibi özel birinin dua yapması yapılan hatme bir ayrıcalık katmamaktadır.¹⁵² Maalesef aynı durum günümüzde de oldukça yaygındır. Ramazan aylarında hatim yapan birtakım Müslümanlar, hatmin özel duası olduğunu zannederek bunun için hoca arayışına girmektedir. Günümüz hocaları da ezberledikleri uzun ifadelerle, çoğunlukla anlamını düşünmeden dualar etmektedir. Oysa duanın samimi olanı ve huşûyla yapılanı, ibadetin ise gizli olanı makbuldür. Aksi halde yapılan ibadetlerin anlatılması kişinin kibirlenmesine ve riyaya düşmesine neden olabilir.¹⁵³ Ofllu Hoca'nın dediği gibi sair ibadetlerin duasını kendi başına yapan Müslümanlar hatim duasını da pekâlâ kendi başına yapabilir.¹⁵⁴

Dönemin Osmanlı toplumunda birtakım Müslümanlar oruçlu iken gusül abdesti aldığıında, orucu bozulmasını diye ağzını tam olarak yıkamayıp akşama kadar namazlarını bu şekilde kılmaktadır. Akşam olduğunda ise ağzını bol su ile yıkamaktadır. Oysa zerre miktarı kuru yer kalırsa gusül geçerli olmaz. Şu halde sözü edilen kişiler akşama kadar cünüp bir halde namaz kılmıştır.¹⁵⁵ Günümüzde oruçlu iken gusül abdesti alanlara ağzını namaz abdesti alırken yıkadıkları gibi yıkamaları tavsiye edilmektedir.¹⁵⁶ Oruçlu iken ağzın yalnızca bir kısmının yıkanıp geriye kalan kısmın akşam bol su ile yıkanması şeklinde bir yöntem bilinmemektedir.

Necâtü'l-mü'minîn risâlesinde geçtiğine göre o dönemde bazı Müslümanlar cenaze yıkanırken ve taşınırken sesli zikir çekmektedir. Bazı insanlar da kefeni zemberekle daha yüksek fiyata satmaktadır. Muhammed Emin Efendi bunların oldukça hatalı davranışlar olduğunu söylemektedir.¹⁵⁷ Günümüzde insanların büyük çoğunluğu cenaze yıkanırken ve taşınırken sesli zikir çekmemektedir. Zemzemli kefen satışı da yoktur.

Sonuç

Ofllu Muhammed Emin Efendi'nin üslubu ve *Necâtü'l-mü'minîn* risâlesinin içeriği 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde toplum içinde tarikatların ve cemaatleşmenin yaygın

¹⁵² Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 53-54.

¹⁵³ Duanın usul ve adabına dair bk. Cihad Tunç, "İslâm Dininde Zikir ve Duâ", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 37-42.

¹⁵⁴ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 54.

¹⁵⁵ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 13.

¹⁵⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı/Temizlik (Taharet)" (Erişim 18 Kasım 2023).

¹⁵⁷ Muhammed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, 73-76.

olduğunu gösteriyor. Her ne kadar üslubu sert olsa da Müslümanların dertleriyle dertlenen Oflu Hoca gibi âlimler gerek vaazlarıyla gerekse yazdıkları eserlerle Müslümanları uyarılmışlar; vaaz ve nasihat ederek onları ıslah etmeye çalışmışlardır. Sırf bu yüzden birçok kaynaktan istifade ederek telif ettikleri eserlerini halkın konuştuğu dilde ve kolayca anlayacağı ifadelerle yazmışlardır. Dönemin etkili vaizlerinden biri olan Oflu Muhammed Emin Efendi de bunlardan biridir. Ancak Oflu hoca da bazı konularda oldukça keskin görüşler benimsemiş olup müntesibi olduğu Hanefî mezhebine muhalefet etmiştir. Din, mülayim bir tarzda anlatıldığında, vaiz yapıcı ve teşvik edici konuştuğunda sözler daha tesirli olabilir.

Necâtü'l-mü'minîn risâlesi dönemin güncel fikhî meselelerinin daha çok ön planda tutulduğu bir ilmihaldir. Eserin içeriği de büyük ölçüde buna göre şekillenmiş, dolayısıyla bütün ilmihal konularına yer verilmemiştir. Yine bu eser, Osmanlı Devleti'nin son döneminde halkın bir kısmının dinî duygularının zayıfladığını, bundan dolayı bilinçsizce ibadet eden Müslüman sayısında artış olduğunu gösterir. Mukayese edildiğinde aynı durumun günümüz Müslümanları için de geçerli olduğunu, hatta sayının daha da arttığını söylemek mümkündür. Bu yüzden günümüz ilim ehlinin halkı irşad edici vaazlar etmesi ve *Necâtü'l-mü'minîn* risâlesi türünde eserler yazması elzemdir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet. “Dürerü'l-Hükkâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Akgündüz, Ahmet. “Güzelhisârî. Mustafa Hulûsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/331. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- AA, Anadolu Ajansı. “Gündem”. Erişim 17 Aralık 2023. <https://www.aa.com.tr>
- Aslantürk, Ayşe Hümeysra. “Nesefî, Necmeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/571-573. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Barlak, Eyüp. "Ahmed Hamdi'nin Belâğat-ı Lisân-ı Osmânî ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâğat-ı Osmâniyye Adlı Eserlerinin Mukayesesi". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 4 (2016), 1-16.
- Birinci, Ali. *Tarih Yolunda: Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvali*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2001.
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. çev. A. Fikri Yavuz – İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. İsmetullah İnyetullah Muhammed vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1431/2010.
- Çelebi, İlyas. "Kemalpaşazâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/245-247. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Çolak, Abdullah. "Allah'a Karşı Derin Sevgi ve Saygının Bir Tezahürü Olarak Namazda Huşû". *Bilimname: Düşünce Platformu* 7/16 (2009), 183-206.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı/Temizlik (Taharet)". Erişim 18 Aralık 2023. <https://kurul.diyaret.gov.tr>
- Elmalı, Hüseyin – Aydın, Mustafa. *Ofly Hoca'nın Sigara Manifestosu: Risaletu Mürşidi'l-İhvân fi Hakkî'd-Duhân*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Elmalı, Hüseyin. "Mehmed Emin Efendi, Ofly". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/221. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Görmez, Mehmet. "Taberânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/310-312. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Güman, Osman. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İlmihal Literatürü (1839-1922)". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 167-211.
- Güven, Ömer. *Son Dönem Osmanlı İlmihalleri ve Necâtü'l-mü'minin, Usûl-i Akâid-i İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebîr ve Amelî İlmihâl Adlı Eserlerin Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Has, Şükrü Selim. "Halebî, İbrâhim b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- İHA, İhlas Haber Ajansı. "Gündem". Erişim 17 Aralık 2023. <https://www.ih.com.tr>
- Kahraman, Abdullah. "Cumhuriyet Dönemi İlmihalleri: Fıkıh ve Toplumsal İhtiyaç Bakımından Bir Değerlendirme". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/24 (2014), 147-172.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Kayapınar, Hüseyin. "Münyetü'l-Musallî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Koca, Ferhat. “Mir’âtü’l-Usûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/148. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Molla Hüsrev. *Dürerü’l-hükkâm fî şerhi Gureri’l-ahkâm*. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, ts.
- Muhammed Emin Efendi. *Necâtü’l-mü’minîn*. İstanbul: Mekteb-i Sanâyi’, 1302/1885.
- Muhammed Emin Efendi. *Necâtü’l-mü’minîn*. İstanbul: Abdullah Efendi Matbaası, 1308/1891.
- Namlı, Ali. “Rûhu’l-beyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/211-213. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Oklay, Erdem. “Ahmet Cevdet Paşa’nın Türk Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29/1 (2014), 233-251.
- Osmanzâde Hüseyin Vassaf. *Sefine-i Evliya*. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2015.
- Özcan, Tahsin. “Şeyhîzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/86. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özgür, Mustafa. “Oflu Mehmed Emin Efendi ve Hatunlar Hakkında İddet Risalesi İsimli Eserinin Çeviri Yazımı ve Tahlili”. *GAP Akademi* 3/1 (2023), 27-42.
- Özkan, Mehmet. “Osmanlı’da İlmihal Geleneği: Kadızâde Mehmed Efendi (1045/1635) ve “Risâle-i Kadızâde” Adlı Çalışması”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 27 (2016), 553-574.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1414/1993.
- Şentürk, Lütfi. “İslâm’da İbadet Kavramı ve Namaz”. *Diyanet İlmî Dergi* 33/3 (1997), 19-28.
- Tunç, Cihad. “İslâm Dininde Zikir ve Duâ”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 31-42.
- Uzunpostalıcı, Mustafa. “Burhâneddin el-Buhârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/435-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ünal, Halit. “Bedâiu’s-Sanâi’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/294. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yayla, Mustafa. “Hâdimî, Ebû Saîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/24-26. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Beyzâvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/100-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- TGRT Haber TV. “Ezan Sesinden Etkilenen Ukraynalı Kadın Müslüman Oldu”. *YouTube*. Yayın Tarihi 7 Nisan 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=2G4EoE16PeA>